
ŞEHRİN ZAMANINDAN ZAMANIN ŞEHRİNE

**Şehir Kültürünü Tanımlayıcı Bir Kod Olarak Zaman
ve Zamansallık**

*Celaleddin ÇELİK**

ÖZET

Bir yerleşim birimi olarak şehir, yapısal ve kültürel bakımdan disipline edici bir mekandır. Şehir tarih boyunca hem kavram hem de olgusal olarak medenileşme ve medeniyetle ilişkili görülmüştür. Şehirler, değişik sosyal ve kültürel çevrelerden gelen insanları, özel bir yaşam tarzına bağlı olarak bir arada tutar. Bu anlamda özellikle modern şehir ortamı, yoğun ve karmaşık bir nüfusu, kurumsallaşma düzeni içinde bireyci, seküler bir kültüre dönüştürür. Şehirlerin özgül sosyal ilişkiler sistemi belirli bir sosyal zamana uymayı gerektirir. Geleneksel şehirle modern şehir arasındaki temel ayrımlardan birisi de budur. Geleneksel şehirlerin aksine modern şehirde zaman, sosyo-ekonomik ve bürokratik sistemin ritimlerine uygun bir şekilde dakiklik düzenini temsil eder. Modern şehrin insanı bu zamansal düzen içinde yaşamayı öğrenmeye zorlanır. Ancak şehirdeki zaman düzeni de tabakalı sosyal sisteme göre çeşitlenebilmektedir. Bu yüzden zaman kullanımı bir farklılaşma göster-

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Bölümü.

gesi olabilmektedir. Genel anlamda ise zaman bilincinin artışı şehir kültüründe zaman baskısına dayalı yabancılaşmaya yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Şehir, Şehir Kültürü, Zaman, Sosyal Zaman, Kentsel Zaman, Dakiklik.

Tarih boyunca toplumsal bir varlık olarak insanın yaşama mekânını oluşturan şehirler, yeni çağda medenîleşme ve modernleşmenin mekânsal koşul ve zemini haline gelmiştir. Modernleşmenin bütün dinamik ve unsurlarıyla ancak kentsel bir yapıda teşekkül edebileceği varsayımı, mekânsal anlamda şehre dönüştürücü bir misyon atfedilmesine yol açmıştır. Şehir bu anlamda yoğun, çoğul ve karmaşık bir nüfusun, işbölümü, bürokrasi ve kurumsallaşma düzeni içinde seküler, bireyci ve anonim bir kültürel ortamda yaşamasını temsil etmektedir. Farklılıklara ve yabancılara kapalı olmakla vasıflanan geleneksel şehirlerin aksine modern şehir yapısı, kurumsal ve bürokratik mekanizmaların tüzük, yönetmelik, yönerge, zamansallık ve mevzuat disiplini insanları kentsel iletişim diline göre sosyalleştirmektedir. Bu anlamda esasen tarih boyunca var olan şehirler, söz konusu medenîleştirme misyonunu yeni paradigmatik değişimlerle kazanmış görünmektedirler.

Şehirli olmak, şehrin medenî olmak ve medenîleşmekle etimolojik ilişkisinden dolayı da kültürel dönüştürme işleviyle kutsandı hep. Öyle ki medeniyetin yatağı olarak şehir, farklılıkları yaratıcı-üretici bir etkileşimde birleştiren bir kozmopolit mekân olmuştur. Şehrin kozmopolitliği, yakın ve uzak çevresinden, kırsal kesimden sürekli olarak karmaşık bir nüfusu kendine çekme özelliğinden kaynaklanır. Bu anlamda yolların birleştiği bir çevre olarak şehir, farklı bölge ve kesimlerden gelen insanları kendi potasında birleştirir, kaynaştırır. Ancak bu süreçte şehrin kendisi de fiziksel, demografik ve kültürel bir değişime uğrar. Değişik sosyal çevrelerden gelen farklılıkları ve ayrımları bir arada tutabilmesi sayesinde şehir hem bir güç ve kalıptır, hem de bu içerdiği farklılıklar nedeniyle potansiyel bir çatışma ve gerilim kaynağıdır. Bununla birlikte şehirler, etrafında yapılandıkları ve anladıkları ortak sembollere sahip olurlar, yani her bir şehir ortak bir yaşama dünyasının karakteristik öğelerini taşıyarak cazibesini sürdürür. Öte yandan her bir şehir aynı zamanda öteki şehirlerle ve bütün ötekileri birleştiren bir medeniyetle ilişkili olmak ve bir üst bağla ortak bir medeniyete ait olmak zorundadır. Dolayısıyla şehirlerde yaşayan kültür,

bir yanıyla günlük hayatta yatay sosyal ilişkiler içinde devam ettirilirken, diğer yanıyla da bu ilişkilerin tarihsel boyutu kendisine referans verilen medeniyet bağıyla inşa edilir.

Özgül sosyal ilişkiler sistemi içinde şehir hayatının kendine has bir sosyal zamanı vardır. Bu zaman algısı ve kullanımı şehirliyi, kırsal ve geleneksel sosyal çevrenin ritimlerinden farklılaştıran karmaşık bir kurumsallaşmaya dayanır. Ancak şehirler temelde kentsel sosyal ilişkiler ağının belirlediği zamansal bilinç ve davranışların yanı sıra kültürel anlamda bağlı oldukları medeniyet çevresinin zaman kodlarını da içerirler. Bu bağlamda geleneksel toplumların kentsel yaşamı modern şehir hayatıyla yapısal bakımdan örtüşmez. Öte yandan gelenek ile modernlik arasında kalmış ve geçiş özelliği taşıyan şehirlerin zaman ritimleri ise geleneksel ve modern formlar dışında şekillenir. Bu tür şehirlerde kurumsal ve organizasyonel işleyişin sürdürüldüğü alanlardaki zaman bilinci ve kullanımı ile sınaî-bürokratik düzenin ve kurumsallık ilişkilerinin içselleştirilmediği alanlardaki zamansal düzen uyumsuzdur. “Geçiş şehri” kavramı burada evrimci ve modernleşmeci bir yaklaşımın kullanımına uygun olmakla birlikte, modern dünyadaki çevre ülkelerin şehirleşme ve modernleşme pratiğini gösterme bakımından işe yaramaktadır. Nitekim şehirleşmenin bu kendine özgü tarzında, sosyokültürel yaşamın bilinen ya da beklenenin dışında bir zaman anlayışı ve kullanım tecrübesi ile şekillenmesi söz konusudur. Oysa modern toplumun bireyi, günlük hayatın ve ilişkilerin farklı kesimlerinde empati yaparak farklı davranabilme, sosyal statüsüne uygun rolleri üstlenebilme özelliğine sahiptir. Modern şehrin sosyal zamanı toplumsal sistemin alt sistemlerinde aynı olmayan düzeylerde işler, örneğin aile ortamında yaşanan zamanla, mesleki faaliyet içindeki zaman kullanımı farklı olmak durumundadır. Yine serbest zamanlar ile dinsel sistemin zamanı da birbirinden farklı bir algılama temelinde gelişir. Modern şehir hayatında kişiler günlük ilişkilerde bu farklılaşmayı bilmek ve ona göre davranmak zorundadır. Buna karşılık kırsal-geleneksel yaşam düzeni, ağırlıklı olarak toprakla ya da hayvancılıkla ilgili olması nedeniyle, tabiatın şartlarına bağımlı daha ağır ve yeknesak işleyen bir zaman düzeninde yol alır. Kentsel hayatın temel ayırt edici vasfı ise, sosyal hayatın ritminde bir hızlanmanın ortaya çıkmasıdır. Harvey’in deyimiyle zaman-mekân sıkışması,¹ sanayileşme, şehirleşme, teknoloji,

¹ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları 2006, 270.

ulaşım ve iletişim imkânlarının gelişimiyle karakterize olan şehir hayatının bir sonucudur.

Şehirde bölünmüş zaman duygusu saatin icadıyla başladı ve mekanik zaman, gündüzün, gecenin ve mevsimlerin gelgitinden bağımsızlaştı. Böylelikle şehirlerin ortasına, meydanlık yerlerine yerleştirilen kamusal saatlerle şehre özgü farklı bir zaman disiplini yaratıldı. Saatler insanların ne zaman kalkacaklarını, ne zaman yemek yiyeceklerini ve ne zaman dinleneceklerini bildiriyordu. İnsan bedeni bu saat düzeni ile yeni ekonomik sistemin disiplinine alıştırılıyordu. Bu saat zamanı sayesinde şehir zamanı, toplumu yöneten sosyal sınıfların ekonomik, siyasî ve sosyal tahakkümünün bir aracı haline gelir.²

Modern şehir toplumunda bireyler arası fiziki mesafeler kıaldıkça mekânsal ve zamansal ilişkilerde bir sıkışma ve daralma ortaya çıkmış, bu çerçevede 'zaman baskısı' modern insanın temel kaygılarından biri olmuştur. Yoğun bir nüfusun yerleştiği ve organize olduğu kentsel yaşam, mekândaki fiziki değişimlerin yanı sıra, kültürel bakımdan da farklılaşmaların alanını oluşturur. Şehre özgü yaşam tarzı, modernliği tanımlamada kullanılan rasyonel değerlerin öne çıkması ve ilişkilerin resmî, anonim bir karakter kazanmasıyla farklılaşır. Şehirde tüm insan faaliyeti ve ilişkileri zaman içinde gerçekleştiği için, şehir hayatının ve kültürünün bütünsel istikrarı belli bir zaman organizasyonunu gerektirir. Şehrin zamanı, şehirde süren hayatın dinamiklerine ve insanların şehirle kurdukları ilişkinin şekline bağlı olarak değişir. Şehrin farklılaşan sosyal çevreleri de zamanı kendilerine özgü biçimde yeniden tanzim eder ve ayırıştırır.³

Farklı toplumsal kesimlerle birlikte toplumsal değişim evrelerinde de zamanı algılama ve kullanma tarzlarında farklılıklar bulunmaktadır. Bu bağlamda Gurvitch'in de belirttiği gibi 'sosyal zaman' sosyal gruplarla bağlantılı olduğu için çok katmanlı olup, grup gibi mikro sosyal yapılarda mikro zaman, makro sosyal yapılar olan sistemler ve kurumlarda ise makro zaman olarak belirginleşir.⁴ Zaman kullanımının niteliği, sosyoekonomik düzeyle bağıntılı olarak farklılaşmakta, böylece hayatın tabakasal ayrışmasına göre şehrin zamanları da ayrışmaktadır. Zaman kentsel ya-

² Richard Senneth, *Göziün Vicdanı*, S. Sertabiboğlu-C. Kurultay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999, 202-204

³ Mübeccel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999, 214-215.

⁴ Neşe Özgen "Var Zaman Yok Zaman", *Ağaçkakan*, 6: 39, 2002.

şam içinde mikro ve makro boyutlarda toplumsal gerçekliğin yapısal bir boyutu olarak iş görür. Ancak toplumsal gruplar ya da toplumlar arası farklılıkları göstermede zaman, bazen ideolojik bir mesafelendirme aracı olarak da kullanılabilir. Nitekim Fabian, Doğu ve Batı temelinde olduğu gibi kültürlerarası ilişkilerde de zamanın bir ayrıştırma aracı olarak kullanımına önemle işaret eder.⁵ Şehir sosyal hayatı içinde işleyen zaman çok katmanlı bir sistemi gösterir; bireyler, gruplar, kurumlar ve sistemler iç içe geçmiş bir zaman şemasında hareket ederler. Ancak bu zaman şeması toplumsal sistemin ait olduğu kültür ve medeniyet çevresine göre, bazen ayırt edici bazen de birleştirici bir mod olarak işlev görebilir. Zamanın küreselleşmesi özellikle bilgi iletişim ve ulaşım sistemi ile ekonomik sistemin ortak bir zamanına doğru zorlayıcı iken, batı-doğu karşılaşmasında daha özeldir bir ötekileştirmenin aracı gibi de algılanabilir.

Zamanın evrenselleştirici gücü, şehir yaşamının bireyi kurumlara ve dünyaya bağlayan dinamizminde yatar. Şehir hayatının zamansal işleyişi ise bireyleri büyük ölçüde dakiklik dediğimiz yeni bir zaman bilinciyle kuşatır, çünkü şehirde zaman hızlı akmaktadır ve bireyler bu hayatın temposuna ayak uydurmak için her şeyden önce dakik olmak zorundadırlar. İnsanlar sosyokültürel ve ekonomik hayatın birbiriyle entegre olmuş kurumları ve ilişkileri arasında koordinasyonu sağlayan zaman düzeni içinde işe, okula, derse, randevuya, bankaya, mesaiye yetişmek için dakikliği önemsemek ve içselleştirmek durumundadırlar. Sosyal sistemin zamansal istikrarı öncelikle bireylerin bu sosyal zaman normlarını öznel olarak içselleştirmelerine bağlıdır. Temelde bir sosyal sistem olan şehir ise, nesnel bağlamda sosyal hayatının canlılığını, devamlılığını ve bütünlüğünü korumak için yapısal unsurlar kadar, bu unsurlar arasındaki iletişimi sağlayan zamansal akışı da güvence altına almak zorundadır. Şehirde kişiler, gruplar ve topluluklar arası iletişim, sosyal sistemin zamanla ilgili normlarının içselleştirilmesi kadar kurumlar arasında zamansal bir senkronizasyonu da gerektirmektedir. Bu bakımdan şehir sosyal hayatında ve kültürel yapısında iletişimsel uyumsuzluk, çatışma ve gerilim sorunları bir ölçüde zamansal tutum ve davranışlar, değer ve normlara ilişkindir.

Bir davranış biçimi olarak dakiklik, bireylerce içselleştirildiğinde bu öznel tavır modern kurumsallığın, çalışma hayatı ve sosyal düzenin sigortası olur. Böylece kurumlararası koordinasyonda ve bireysel sorumlu-

⁵ Johannes Fabian, *Zaman ve Öteki*, çev. Selçuk Budak, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

luklarda icra edilen dakiklik, hem sosyal sistemi hem de sosyal ilişkileri karmaşıklığa düşmekten kurtarır. Zaman böylece modern şehir toplumunda doğal akışına bırakılmamakta, aksine doğal akış zamana göre ayarlanmakta, düzenlenmektedir. Bu anlamda dakiklik nesnel kültürde sistemi kararlı ve bütünsel hale getirerek olası bir karmaşayı önlerken, öznel kültürde sorumluluk ve zaman bilinci içinde davranmayı yaygınlaştırıyor. Ancak bir eylem ve değer olarak dakiklik modern birey için bazı yan etkilere de sahip görünmektedir. Nitekim bireyin modern devasa kurumlar karşısında giderek artan aciziyeti ve insanın bu kurumlarla olan ilişkisi, kendine yabancılaşmasına, kendi ürettiğine boyun eğmesine, psikik yorgunluğa, strese ve anlam kaygılarına yol açabilmektedir.

Dakiklik insani potansiyeli kısıtlama ve bir özgürlük sorunsalına yol açsa da mekân ve zaman bağımlı bir varlık olarak insan, eylemlerini ve dünyasını belli bir zamansallık perspektifinde inşa etmeye zorlanmış, bireysel ve toplumsal hayatını hep bir zaman boyutunda tanımlamıştır. Bu minvalde zaman konusu düşünce ve din tarihinin en önemli tartışma konularından birini oluşturmuş, zaman düzenleme ve tasnif etme girişimlerinin mebedinde de dinî sistemler bulunmuştur. Mekân ve zaman teolojik açıklamada yaratışın gayesine uygun bir şekilde konumlandırılmış, tarih de bu amaca uygun bir döngü ya da akış çizgisinde anlamlandırılmıştır. Gündelik hayatın dinselliği şehir ortamında bazı mekânsal ve zamansal düzenlemeler gerektirmiştir. Şehirlerde cari olan zamansallık düzeni, temelde sosyal hayatı bir zaman çizelgesi ve zamanı düzenlemeye tâbi tutma, başlangıçta dinin etkisiyle gerçekleşmiştir. Manastır hayat düzeni günün belli saatlerinde belli ibadetleri ve yükümlülükleri yerine getirmeye göre tasarımılandığı için, günü belli vakitlere göre ayırma ve bu zamansal tasnifi ciddiye almanın kökeninde dinî güdüler yer almıştır. Dinsel zaman tasnifleri, şehirlerde kilise çanları veya namaz ezanlarıyla belirginleşirken, zaman bir anlamda ibadet vakitlerini sembolize eden göstergelerde ayrılmıştır.

Günlük hayatı disiplinli bir şekilde yaşamaya, çok düzenli bir saat düzenlemesi içinde ibadetleri yerine getirmeye odaklanan riyazetçi dindarlık da, zaman planlamasının modern öncesi modeli olarak tartışılmıştır. Max Weber, bu bağlamda Kalvinistlerin yaşadıkları her anın hesabını vermeye dönük bir zaman bilinci içinde hareket ettiklerine işaret eder. Sabri F. Ülgener tam bunun karşısında Türk İslam kültüründe zamanla ilgili sorumluluklardan uzak, geleceği boş veren, kayıtsız, 'yaşanan an'a değer ve-

ren “ibn vakt” anlayışını, Osmanlı’da çöküşün nedenlerinden biri olarak tanımlar.⁶ Bu tartışmalarda zaman anlayışının sadece medeniyetler veya kültürlerarası bir farklılaşma boyutu olarak alınmayıp, aynı zamanda toplumsal gelişmenin saikleri arasında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Burada zamanın yapısal değişimle farklılaşmadığı, aksine bir inanç ve kültür çevresine özgü zaman anlayışının sosyal alanı belirlediğine ilişkin bir varsayım dikkat çekmektedir. Bir başka deyişle Ülgener, Weber’in yaptığına benzer şekilde dinî ve kültürel yaşayış alanına ait bir inanç ve kabulü, toplumsal gelişmenin temelinde yer alan bir etken olarak tayin etme eğilimindedir.

Zamanın şehirlerinde saat kuleleri tarihsel bir figür, ibadet vakitlerini uyaran simgeler, özelleşmiş dinî hayat alanına ait sembolik mesajlar olmuştur. Manastırlar, saatlerin çan seslerinin dinlenerek anlaşıldığı kapalı mekânlar olmuş, çan sesleri gün boyunca ritüel anları ve kutsal görevler arasında kalan zamanlar belirlemiştir. Bu anlamda arada kalan zamanlar ritüelsiz, görünen zaman olarak algılanmıştı.⁷ Müslüman kültüründe de öncelikli olarak minarelerden okunan ezanlar, ibadet temelli ayrılaşan gündelik hayatın zamansal sembolleri olarak işlev görmüşlerdir. Günümüz şehirlerinde zaman öncekinden farklı olarak mesai, ders, yarışma, dinlenme, ulaşım zamanı, teneffüs, öğle arası, vardiya, randevu, çay-kahve molası vb. ayrımlarla sosyal ilişkilerin geçiş anlarını belirlemektedir. Modern şehir hayatı, insan ilişkileri zamansal bakımdan giderek incelmeye, hassaslaşmış bir dakiklik düzeninde yürüyen sosyal sisteme işaret eder. Buna göre şehir aslında zamansal bir mekân, içinde eyleme ve yaşamanın bir zamansallık içinde mümkün olduğu özel bir mekândır. Zamanın modern şehir sisteminde kurumsallaşarak standardize olması ve bireylerce içselleştirilmesiyle, geleneksel zaman algıları ve pratikleri de önemini kaybederek geri plana çekilmiştir.

Resmi ve özel kurumlaşmalar etrafında örgütlenmiş olan büyük şehirler, sosyal ilişkileri ve sistemi organize eden zamansal yapısına bağlı olarak özel zamansal tutumlara sahip mizaçlar üretir. Kentsel ortamın tempolu yaşam çizgisi, bir yandan dakiklik özelliğiyle temayüz etmiş bireysel tutumları geliştirirken, diğer yandan zaman baskısına bağlı yeni psikolojik sorunlara da yol açar. Ekonominin ve pazarın belirlediği günlük sosyal

⁶ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*, İstanbul: Der Yayınları 1981, 110-111.

⁷ R. Senneth, *Gözün Vicdanı*, 204.

hayat düzeni içinde zamanın ritmi de hızlanır. Bu gelişmeyle birlikte zamanla ilgili yeni değerlendirme, adlandırma ve yaklaşımların da ortaya çıktığı görülür. *Zaman kaybı, zaman baskısı ve zaman tasarrufu* gibi zaman bilincinde değişimi gösteren anlayış değişiklikleri dikkat çeker. Özellikle “*tasarruf edilen zaman, tanınan zamandan daha değerli olduğunda insan ve onun araçları arasındaki fark kaybolur.*”⁸ Bir başka deyişle zaman artık insanın otomat gibi çalışması ve hatta robotlaşmasını temin edecek bir araçsallık ile işlevselleşir. Öte yandan daha kısa zamanda daha yüksek verim alabilmek için, *zaman planlama ve etkili zaman yönetimi*, ‘başarıya ulaşmanın anahtarı’ haline gelir. Bu anlamda şehir sadece insanın bilincini artıran ve aklın egemenliğine yol açan bir çevre değil, aynı zamanda *disipline edici ve koordinasyonu sağlayıcı* bir zaman düzeni içinde dakiklik ve önceden kestirilebilirlik gibi karmaşanın düzene sokulmaya çalışıldığı bir sosyal hayat olur.⁹

Modern şehrin zamanı artık doğa ve kutsal dışı formlarla belirlenmekte, bireyler ve gruplar zamanı doğanın ritimlerine göre değil, soyutlaşmış kurumsal bir mekanizma olarak tecrübe etmektedirler. Eski çağlarda doğanın görüngüleri insanlar için zamanı belirlemede bir ölçüt olarak yetiyorken, modern şehir toplumunda doğadaki değişkenlik ve esneklik yerine kurgulanmış sosyal sistem ve ilişkilere göre insani bir düzenleme devreye girmek durumundaydı. Yeni zamansallık kodları, insanın doğaya bağlı ve doğayla uyumlu bir yaşamından çok, şehir hayatının ve toplumsal sistemin istikrarlı bir şekilde işlemesi, düzensizliğin ve karmaşanın ortaya çıkamaması amacıyla dönük olarak yerleşmekte, bu durumda yabancılaşma sorunu bir kez daha geri dönmektedir. Gerçi bu durum insanın medenîleşmesinin göstergelerinden biri, sosyal kişiliği gösteren yapının bir ögesi olarak da kabul edilmektedir. N. Elias zaman bilincini, bu medenîleşme sürecinde karmaşık şehirleşmiş toplumların mensuplarının, sosyal kurallar ve yasalar bütününe tamamlayan bir parçası, sosyal kişiliklerini oluşturan yapının bir ögesi olarak geliştiğini belirtir. İnsan davranışı bu süreçte karmaşıklaştıkça, bunun zaman bakımından da ayarlanması mecburiyeti ortaya çıkmıştır. Hatta ona göre toplumların za-

⁸ Arno Borst, *Computus, Avrupa Tarihinde Zaman ve Sayı*, çev. Z.A. Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi, 124.

⁹ Kentsel para ekonomisinin sosyopsikolojik sonuçları konusunda bkz. Max Weber, *Şehir-Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul. Bakış Yayınları, s. 33-35.

man düzenlemeleri onların temsil ettikleri medeniyet modelini gösterir.¹⁰ Ancak burada zamanı kullanma biçimi medeniyetin ve dolayısıyla şehrin niteliğini belirliyorsa, zaman anlayış ve kullanımlarındaki farklılıklar medeniyetler arası bir ayrım göstergesi olarak alınabilir mi sorusunun cevabı önemli hale gelir. Bununla birlikte zamansallık konusundaki kültürlerarası farklılıklar ve özgüllükler küresel dünya sisteminin yeknesak ritimlerine karşı teslim bayrağını çekmiş görünmektedir.

Modern şehrin zamanı, geleneksel zaman algılarındaki çeşitliliğin ve farklı zamanların yerine, mekândan ayrılmış, giderek daha standardize olmuş, tektipleşmiş ve boşaltılmış bir zamandır artık.¹¹ İnsanlar arasındaki iletişimde anlamın güncellenmesi, kimin (sosyal boyut) hangi zaman noktasında (zaman boyutu) hangi konuda (konu boyutu) anlaşacağını bilmesine bağlıdır. Böylece zaman boyutu, konu ve sosyal boyutla birlikte anlamın üç boyutundan birini oluşturur. Zaman boyutunun temel ayrımı “öncesi/sonrası” şeklinde vuku bulmakta, böylelikle sistemde iletişimsel süreçlerin planlanmasına imkân sağlayan bir “geçmiş/gelecek” ayrımı yapılabilmektedir.¹² Ancak sistemin bütünlüğüne ve istikrarlı bir şekilde sürmesine adanan bir zamansallık, aslında bireylerin, bir başka deyişle psikik sistemlerin ya da öznelerin sistem adına bir zaman baskısına maruz kalmaları demektir. Bu durum bir bakıma modern insanın trajedisidir.

Bireyin yaşamı ya da bedeninin zamanı ‘sonlu’ ve ‘tersinemez’ (tekrarlanmayan), gündelik hayatın *dureési* ve şehir yaşamı içinde süren kurumların *dureési* ise tersinir zamandır. Günlük yaşamın sürekliliğinde düzenlenen pratikler, kurumların tersinir zamanının hem sebebi hem de sonucudur.¹³ Kentsel kurumların gündelik yaşamı düzenleyen zaman haritası, zamanı algılama ve kullanma biçimlerini kökten değiştirmiş, mekânın farklılaşmasına bağlı olarak zaman bir disiplin aracı ve güç kalıbı olarak işlev kazanmıştır. Resmi kurumlar, okullar, fabrikalar, hastaneler ve işletmeler belli zaman dilimleri içinde bireyleri bir otoriteye ve disipline uymaya alıştırmaları. Yoklamalar, giriş çıkış kartları, zamansal sorumlulukları

¹⁰ Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000, 186, 189, 205-206.

¹¹ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994, 23-24.

¹² Füsun Alver, “Niklas Luhmann”, *Kadife Karanlık*, İstanbul: Su Yayınevi, 2006, 154-155.

¹³ Anthony Giddens, *Toplumun Kuruluşu*, çev. Hüseyin Özel, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, 81-82.

takip eden ve buna uymayanları aşamalı olarak cezalandıran mekanizmalarla desteklenir. Bu durumda bütün kurumsal ve bürokratik organizasyonu içinde şehir bizatihi bir güç kalıbı, disipline edici bir mekândır. Bir başka deyişle, şehir mekânsal ve zamansal normların içselleştirildiği disipline edici bir yaşama tarzıdır. Zaman şehirde kurumların, organizasyon ve yapıların belirlediği bir düzene göre akarak, sosyal etkileşimi ve ilişkileri mümkün kılmaktadır. Toplum, şehirsal mekânda cari olan bir zaman düzleminde var olmakta, yaşamaktadır. Kısaca zaman aslında gündelik şehir hayatında biçimlenmektedir.

Şehirler belli tarihsel kodlar içinden gelerek gelişse de küreselleşme olgusu, şehirleri mekânsal ve zamansal bakımdan birbirine benzer ve bağlantılı yapısal öğelerle dönüştürmektedir. Bu dönüşüm sürecinde mekânsal ve zamansal bakımdan şehirler artık kendi medeniyet bağlarından ve göstergelerinden koparak küresel şehrin anonim simge, gösterge ve yapılarında birbirinden ayırt edilemez hale gelmektedir. Bu bağlamda Ahmet Haşim'in "*Şimdi Müslüman'ın evindeki saat başka bir alemin vakitlerini gösterir gibi*" sözü, sanki giderek mekânı/zamanı kullanma tarzımızı standardize eden küresel şehrin gerçeğine de işaret ediyor gibi.▽

KAYNAKLAR

- Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994, 23-24.
- Anthony Giddens, *Toplumun Kuruluşu*, çev. Hüseyin Özel, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Arno Borst, *Computus, Avrupa Tarihinde Zaman ve Sayı*, çev. Z.A. Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, 4. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları 2006.
- Füsun Alver, "Niklas Luhmann", *Kadife Karanlık*, İstanbul: Su Yayınevi, 2006.
- Johannes Fabian, *Zaman ve Öteki*, çev. Selçuk Budak, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Max Weber, *Şehir-Modern Kentin Oluşumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış Yayınları, 2003.
- Mübeccel Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999.
- Neşe Özgen "Var Zaman Yok Zaman", *Ağaçkakan*, 6: 39, 2002.

C. elik: *Œhrin Zamanından Zamanın Œhrine*

Norbert Elias, *Zaman Üzerine*, ev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.

Richard Senneth, *Gözün Vicdanı*, S. Sertabiboğlu-C. Kurultay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1999.

Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve özölme Devri İktisat Ahlakı*, İstanbul: Der Yayınları, 1981.

Muhafazakâr Düşünce / Şehir Hayatı